

Rola spekulacji w wytwarzaniu wiedzy odnoszącej się do kryzysu klimatycznego. Przykład dwóch interaktywnych platform cyfrowych

Oliwia Olesiejuk

Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ORCID: 000-0001-9563-5161

Artykuł recenzowany / Peer-reviewed article

Wprowadzenie

Przedmiotem artykułu są dwie platformy cyfrowe powstałe w latach 2019–2020: *Mississippi. An Anthropocene River* [“Mississippi”] oraz *Feral Atlas. The More-than-Human Anthropocene* [*Feral Atlas*]. Stanowią one efekt transdyscyplinarnych praktyk poświęconych poszukiwaniu nowych metod i metodologii w odniesieniu do problemów kryzysu klimatycznego. Projekty w różny sposób angażują badania wyrosłe z nowej humanistyki, szczególnie z dyskursów nowomaterialistycznych i dekolonialnych. Ponadto wykorzystują spekulację jako metodę otwierającą na nowe problemy, jakie ujawniają się w relacjach pomiędzy ludzkimi i nie-ludzkimi jednostkami, zjawiskami i procesami. Korzystając z metod odwołujących się do zachodnich modeli wytwarzania wiedzy, praktyki te poszukują sposobów włączania doświadczeń i podejść społeczności niezachodnich. Głównym celem tekstu jest pokazanie na przykładzie powyższych platform cyfrowych roli, jaką odgrywają projekty spekulatywne w kreowaniu nowych przestrzeni, środowisk i metod badawczych koncentrujących się na problemach klimatycznych. Poruszona zostanie również kwestia zagrożeń, jakie wiążą się z włączaniem rdzennej i dekolonialnej wiedzy do działań realizowanych przez zachodnie instytucje i badaczy.

Pierwsza część artykułu odpowiada na pytanie, dlaczego wobec kryzysu klimatycznego potrzebne są nowe metody i metodologie badawcze, jaką rolę w ich poszukiwaniu odgrywają dyskursy nowomaterialistyczne

i dekolonialne, oraz tłumaczy znaczenie spekulacji jako narzędzia wykorzystywanego w ramach tych koncepcji. W drugiej części analizuję obydwie projekty pod kątem ich założeń teoretycznych, zrealizowanych działań, architektury stron internetowych i sposobów poruszania się po nich przez użytkowników.

Potrzeba spekulacji w badaniach nad kryzysem klimatycznym

Współczesne badania poświęcone problemom środowiskowym, wywodzące się z nauk ścisłych i inżynierskich, bazują na technologiach makroskopowych. Te ostatnie oparte są na modelach systemowych, które pozwalają analizować dane w skali globalnej z pominięciem perspektywy właściwej dla danego miejsca [Schellnhuber; Jelevska]. Z jednej strony kryzys klimatyczny badany jest z użyciem metod algorytmicznych, polegających na wykrywaniu, obliczaniu i modelowaniu mierzalnych zmian w skali planetarnej i projektowaniu na tej podstawie spekulacji na temat przeszłości, teraźniejszości i przyszłości życia na Ziemi [Bratton]. Z drugiej strony efekty kryzysu klimatycznego odczuwane są lokalnie, dotykając ludzkie i nie-ludzkie jednostki oraz procesy usytuowane w określonych przestrzeniach i historiach. Kryzys klimatyczny otwiera na problemy, w ramach których przestają działać uniwersalne modele wytwarzania wiedzy i oparta na nich obiektywność naukowa [“Situated knowledges”; Barad; Grosfugel; Lowenhaupt Tsing]. Ponadto powstawanie narzędzi

i wiedzy służących badaniu klimatu, obecnie rozwiniętych do poziomu dyscyplin z obszaru nauk o atmosferze i o Ziemi, wpisane jest w historię europejskiego projektu kolonizatorskiego, a co za tym idzie: związanych z nim przekonań na temat możliwości zapanowania człowieka nad naturą [Edwards; Mahony; Yusoff], historii projektowania globu jako całości [Jelevska] oraz zachodniej dominacji, eksploatacji i degradacji nie tylko określonych obszarów, roślin, zwierząt, surowców, ale także społeczności, ich kultur i podejść epistemicznych [Barad; *Staying with the Trouble*; Grosfugel]. Wątpliwości dotyczące początku nowej epoki geologicznej, wyraźnie wskazującej na związek działalności człowieka z procesami zachodzącymi globalnie, świadczą o tym, jak trudne jest wpisanie tego zjawiska w istniejące modele geologiczne [Zalaszewicz et al.].

Próby wypełnienia przestrzeni pomiędzy badaniami prowadzonymi w ramach nauk o środowisku, inżynierii środowiskowej a lokalnymi problemami podejmowane są w ramach dyskursów dekolonialnych i nowomaterialistycznych. Teorie te w różny sposób wykraczają poza zachodnie modele wytwarzania wiedzy. Angażują też reprezentantów społeczności marginalizowanych w kolonialnych hierarchiach wraz z proponowanymi przez nich perspektywami epistemicznymi. Wskazują na konieczność zerwania z podziałem na to, co ludzkie i naturalne czy naturalne i kulturowe, oraz podkreślają nierozzerwalny związek człowieka z nie-ludzkimi bytami. Wiedza wytwarzana w ramach powyżej wskazanych teorii ma charakter praktyki społecznej. Wyrasta z działania i jest wytwarzana w dynamicznych relacjach pomiędzy wykluczonymi jednostkami, procesami, społecznościami czy systemami. Nie tworzy zamkniętych modeli, lecz otwiera na nowe problematyki.

Do projektowania rzeczywistości opartych na założeniach prezentowanych przez wyżej wymienione dyskursy teoretyczne używa się spekulacji. Rozumiem ją jako rodzaj praktyki pozwalającej doświadczać „alternatywnych dla dominujących sposobów bycia w świecie i myślenia o nim” [Chaberski]. Definicja ta odwołuje się do koncepcji Isabelle Stengers, filozofki i chemiczki działającej w obszarze studiów nad nauką i technologią. Praktyka ta stanowi odpowiedź na tak zwany zwrot ontologiczny we współczesnych naukach społecznych [Nowak 154]. Proponowana przez Stengers ekologia praktyk ma być alternatywą dla pewnych aspektów konstruktywizmu społecznego, które poprzez demystyfikację procesów naukowych próbują radzić sobie z nowoczesnymi uniwersalistycznymi modelami

wytwarzania wiedzy [26]. Nowe ontologie, które zakładają wielość różnorodnych, współistniejących ze sobą rzeczywistości, wymagają jednak nie tyle krytyki nowoczesnych porządków, ile odpowiednich zestawów narzędzi wskazujących niewidoczne dotąd problemy i pozwalających eksperymentować z ich możliwymi rozwiązaniami. Ekologia praktyk, zdaniem Stengers, ma uruchamiać wyobraźnię spekulatywną, która otwiera na to, co możliwe, i opiera się uznawaniu pewnych faktów, w tym faktów naukowych uznanych za oczywiste [26]. Warto rozwinąć w tym miejscu znaczenie pojęć, jakimi posługuje się filozofka, opisując praktyki spekulatywne. W tekście *Science Fiction to Science Studies* badaczka odwołuje się do zaprezentowanej przez Donnę Haraway kategorii „SF”, którą opisuje zbiór określeń, takich jak: „Science Fiction”, „Speculative Fabulation” (fabulacja spekulatywna), „Science Fact” (fakt naukowy), „Speculative Feminism” (feminizm spekulatywny) [Stengers 27-28]. „SF” zakłada zatem praktykowanie fabulacji spekulatywnych, czyli wytwarzanie alternatywnych przeszłych, teraźniejszych i przyszłych światów, które pozostają w bezpośrednim związku z wiedzą naukową. Spekulatywne fabulacje, podobnie jak *science fiction*, istnieją nie w opozycji, lecz współistnieją z faktami naukowymi. Ponadto służą nie tylko zadawaniu pytań, „co by było gdyby”?, ale również projektowaniu różnych wariantów odpowiedzi na nie, możliwych do doświadczenia w czasie rzeczywistym [30]. Szansa na testowanie efektów procesów wytworzonych w ramach „SF” wydaje się szczególnie istotna w kontekście badań nad kryzysem klimatycznym. Umożliwia bowiem wyobrażenie sobie i doświadczenie przyszłości, w których badania nad klimatem istnieją w relacjach z działaniami społecznymi, nie-ludzkimi procesami, projektami politycznymi czy lokalnymi historiami. „SF” jest praktyką, która pozwala przemieszczać się pomiędzy globalnymi danymi na temat zmian klimatycznych a usytuowanymi historiami doświadczanymi przez poszczególne jednostki.

Aby lepiej zobrazować wykorzystywanie praktyk spekulatywnych, Stengers odnosi się do procesów w naukach fizycznych opartych na eksperymentach, które wykraczają poza dominujące ramy rzeczywistości. Anna Lowenhaupt Tsing w badaniach nad grzybami matsutake wskazuje z kolei na rolę spekulacji w codziennych praktykach naukowców zajmujących się taksonomią gatunków. W zależności od przyjętych kontekstów: badań nad DNA, pochodzenia, wiedzy na temat możliwości rozprzestrzeniania się i rozmnażania, można stworzyć różne ramy i klasyfikacje dla określonych grup

i jednostek [228]. Spekulowanie, rozumiane jako forma wyobrażenia sobie potencjalnych historii, stanowi zdaniem badaczki podstawę do tworzenia określonych ram dla przyjmowanych wyników badań.

Odnosząc się do powieści *The Foreigner Universe* C.J. Cherryh, Stengers zwraca uwagę na rolę „SF” jako dekolonialnych eksperymentów myślowych, które umożliwiają spotkanie światów reprezentujących różne podejścia epistemiczne. Jednocześnie badaczka uwypukla zagrożenia, które mogą towarzyszyć takim spotkaniom. Jak wskażę w kolejnych częściach tekstu, w omawianych przeze mnie projektach łączenie podejść wywodzących się z różnych tradycji myślowych stanowi podstawę dla wytwarzania nowych metodologii i metod badawczych. Z jednej strony może być to związane ze spekulatywnymi próbami podejmowanymi przez zachodnie instytucje, które włączając wątki, kultury i społeczności wykluczane w historii kolonialnej dominacji, starają się projektować nowe, pluriwersalne rzeczywistości. Z drugiej strony, jak wskazują David Chandler i Julian Reid w książce *Becoming Indigenous. Governing Imaginaries in the Anthropocene*, tendencje do „stawiania się rdzennym” obecne w zachodnich badaniach humanistycznych i społecznych, a przy tym rozumiane jako spekulatywne sposoby przetrwania w rzeczywistości antropocenu, mogą wiązać się z bezrefleksyjnym, pozbawionym dogłębnego zrozumienia zawłaszczaniem rdzennych metodologii, bez uwzględnienia problemów, z jakimi zmagają się konkretne społeczności.

Praktyki spekulatywne mogą być zatem metodą badawczą służącą wytwarzaniu nowych rzeczywistości i wiedzy na jej temat. Ich głównym zadaniem jest projektowanie i umożliwianie doświadczania scenariuszy odpowiadających współczesnym problemom, sytuującym się poza nowoczesnymi granicami określonych dyscyplin i dziedzin naukowych. Przekraczanie tego, co uznawane jest za oczywiste, i włączanie nowych podejść epistemicznych wymaga jednak odpowiednich narzędzi i wiedzy. Próbą wytworzenia przestrzeni otwartej na spekulacje są dwie zaprezentowane poniżej platformy cyfrowe. Obydwie wywodzą się z zachodnich (europejskich i amerykańskich) instytucji naukowych, odnoszą swoje działania do koncepcji antropocenu, angażują wiedzę dekolonialną i rdzenną, a także stanowią bazę praktyk naukowych i artystycznych oraz działań społecznych skoncentrowanych na problemach klimatycznych. Nielinearny sposób prezentowania i łączenia ze sobą zgromadzonych na platformach informacji może

być narzędziem służącym nieograniczonym w czasie praktykom spekulatywnym, w których, jak podkreśla Stengers, nie chodzi o wybór jednego właściwego scenariusza, lecz o ich pluriwersalność, która prowadzić ma do wytwarzania materii różnej od tej pożądanej w ramach dominujących metodologii [38].

Przeniesienie badań terenowych do przestrzeni cyfrowej: Mississippi. An Anthropocene River

Projekt „Mississippi. An Anthropocene River” był realizowany w 2019 roku jako część inicjatywy Anthropocene Curriculum, współtworzonej od 2013 roku przez Haus der Kulturen der Welt i Max Planck Institute for the History of Science w Berlinie. Anthropocene Curriculum to sieć transdyscyplinarnych badań prowadzonych w różnych częściach świata, których celem jest zaprojektowanie nowych sposobów wytwarzania wiedzy w odniesieniu do problemów klimatycznych konkretnych obszarów. Punktem wyjścia dla podejmowanych działań jest uznanie koncepcji antropocenu zgodnie z jej definicją geologiczną. Projekt włącza także krytyczne badania prowadzone w ramach nauk humanistycznych i społecznych, które kładą nacisk na usytuowanie procesów związanych ze zmianami klimatu w określonych kontekstach geospołecznych, politycznych, historycznych i kulturowych.

Badania realizowane w ramach „Mississippi...” prowadzone były na obszarze pięciu stacji terenowych (Field Stations), których granice wyznaczały określone miejsca zlokalizowane w pobliżu rzeki Missisipi w Stanach Zjednoczonych. Dedykowana platforma cyfrowa jest głównym medium służącym dystrybucji wiedzy na temat projektu i obszernym archiwum informacji o prowadzonych działaniach. Użytkownik może przemieszczać się po niej na kilka sposobów. Jeden z nich pozwala śledzić badania w obrębie wybranej stacji, dzięki czemu praktyki wpisane zostają w określone miejsca, a użytkownik platformy poznaje główne problemy i pytania badawcze stawiane przez autorów. Stacja pierwsza analizuje przemiany w infrastrukturach górnego biegu rzeki, zwłaszcza procesy uprzemysłowienia wodospadów St. Anthony Falls w XVIII i XIX wieku oraz historię kolonizacji tych terenów. W stacji drugiej badane są dwa krajobrazy: dolina rzeki Kickapoo w południowo-zachodnim Wisconsin oraz rozciągające się w kierunku południowym tereny upraw monokulturowych. Badania dotyczą związku antropogenicznych zmian środowiskowych z projektem kolonizatorskim, kształtowaniem się

kultury i amerykańskiego folkloru oraz włączają wiedzę i praktyki lokalnych i rdzennych społeczności. Działania realizowane w trzeciej stacji w metropolii St. Louis skupiają się na lokalnych aktywnościach, które mają wpływ na kształtowanie się globalnych procesów antropocenu. Stacja czwarta, usytuowana w południowym Illinois i na zachodzie Kentucky, ukazuje relacje pomiędzy środowiskowymi, kulturowymi i historycznymi czynnikami kształtującymi heterogeniczną przestrzeń rzeki. W piątej stacji, obejmującej tereny u ujścia rzeki, prowadzone są badania etnograficzne, dotyczące historii i ekologii miast oraz wpływu lokalnych czynników i tożsamości na kształtowanie globalnych krajobrazów. Poruszanie się po platformie cyfrowej „wzdłuż rzeki” pozwala usytuować projekty, ich autorów i wykorzystywane przez nich metody w określonych kontekstach. Materiał zazwyczaj ma formę tekstową: esejów naukowych i popularnonaukowych, opisów kuratorskich, notatek terenowych, transkrypcji wywiadów, dla których krótkie nagrania audio lub wideo stanowią jedynie uzupełnienie.

Poruszanie się po stronie internetowej ułatwia lista haseł kluczowych dostępna w górnej części strony głównej – wybrane metody badawcze wykorzystywane w projekcie oraz zjawiska i procesy zachodzące w ekosystemach rzeki. W ten sposób odbiorcy mogą przenieść się bezpośrednio do projektów poruszających interesujące ich tematy bez zgłębiania ram teoretycznych, jakimi posługują się badacze z poszczególnych stacji. Warto jednak zaznaczyć, że lista dostępnych haseł kluczowych, szczególnie w odniesieniu do stosowanych w projekcie metod, jest niekompletna. Brakuje chociażby metod badań etnograficznych, geologicznych czy dotyczących analizy danych makroskopowych. Nie wymieniono także części dyskursów teoretycznych, z których wyrastają konkretne praktyki, a odniesienia do literatury dostępne są jedynie w niektórych publikowanych esejach. Platforma cyfrowa jest jednak na bieżąco rozwijana i uzupełniana o kolejne treści, kategorie czy materiały.

Użytkownik musi zatem dysponować pewnym zasobem wiedzy na temat prezentowanych zjawisk. Dlatego, moim zdaniem, treści zgromadzone na stronie przeznaczone są głównie dla odbiorców zainteresowanych problematyką poszczególnych projektów: naukowców, artystów, aktywistów i działaczy społecznych zajmujących się badaniami nad zmianami klimatycznymi, antropoceniem i ich związkiem z lokalnymi procesami i sposobami wytwarzania wiedzy.

Zestawiając ze sobą konkretne informacje zgromadzone na stronie, odbiorcy mogą wytwarzać nowe relacje pomiędzy nimi, a dzięki temu – postrzegać je w nowych kontekstach. Treści udostępnione na platformie stanowią podstawę dla eksperymentów spekulatywnych, wytwarzania nowych rzeczywistości poprzez kwestionowanie systemów opartych na dominacji, odzyskiwanie wymazanych historii i tworzenie możliwych scenariuszy przyszłości.

Spekulacja jako metoda angażowania i respektowania różnych sposobów wytwarzania wiedzy

Jak już zaznaczyłam, projekty realizowane w ramach „Mississippi...” odwołują się do geologicznej koncepcji antropocenu, a zatem śledzą globalne zmiany w ekosystemach wywołane działalnością człowieka, jednocześnie angażując lokalne sposoby wytwarzania wiedzy. Na przykładzie wybranych praktyk pokażę, jaką rolę odgrywają praktyki spekulatywne w projektowaniu różnych obrazów rzeki i jakie nowe kwestie poruszają.

Efekty badań współprowadzonych przez interdyscyplinarną grupę Anthropocene Working Group (AWG), składającą się z geologów, przedstawicieli dyscypliny Earth System Science, historyków i prawników, dostępne są na stronie internetowej projektu w formie esejów naukowych. Dostarczają one dowodów na wcześniej postawioną hipotezę, określającą Missisipi jako ikonę globalnych transformacji antropocenu [“Anthropocene”]. Przyszłość rzeki jest ciągle przedmiotem spekulacji badaczy, a jej krajobraz zmienia się wraz ze zmianami środowiskowymi: przesiedlaniem ludności w głąb lądów, rozbudową technologicznych infrastruktur, przemieszczaniem gatunków roślin i zwierząt. Bardziej niż dystopijna wizja końca planety przyszłe losy Missisipi jawią się raczej jako scenariusz kontynuacji dotychczasowego modelu bycia w świecie, który oparty jest na zachodnich wartościach i metodologiach. Człowiek w antropocenie geologicznym reprezentuje społeczności Zachodu, które własna destrukcyjna działalność postawiła w sytuacji kryzysu [Olesiejuk 251].

Zupełnie inny obraz rzeki i podejście do zachodzących zmian zaproponowała w swoich pracach Andrea Carlson, artystka wizualna i badaczka wywodząca się z plemienia Odżibwejów zamieszkującego kiedyś tereny górnego Missisipi. Jej projekty nawiązują do metodologii dekolonialnych, krytycznie odnoszących się do zachodnich modeli badawczych. Carlson przywraca miejsca, ludzi, historie, a także tradycje i wierzenia wymazane w praktykach kolonizatorskich. W wideo *Anthropocene*

Refusal zrealizowanym wraz z Aminą Harper artystka krytykuje próby nakładania koncepcji antropocenu na rzekę i zlokalizowane wokół niej tereny. Jej zdaniem praktyka ta zagraża ponownemu wyizolowaniu tych obszarów z ich lokalnych, kolonizacyjnych kontekstów. Wizualizacje rzeki stworzone przez Carlson i Harper odwracają uwagę od zdystansowanych modeli poznawczych i przybliżają odbiorcy te obszary globu, których makroskopowe wizualizacje nie są w stanie uwzględnić. Zamiast spekulować na temat dystopijnych wizji przyszłości rzeki, artystka prezentuje alternatywną, zgodną z wierzeniami i kosmologią rdzennych społeczności koncepcję przetrwania planety i koncentruje się na jej uzdrawianiu [250-251].

Wideo *The Uncompromising Hand*, pokazywane przez Carlson w pierwszej stacji terenowej, składa się ze szkiców wykonanych na podstawie historycznych fotografii wyspy Spirit Island. Miejsce uznawane za święte przez plemiona Dakotów, które zajmowały te tereny przed okresem przymusowych przesiedleń, zostało ostatecznie zlikwidowane w 1960 roku ze względu na planowaną budowę zespołu tam i śluz na terenie Minneapolis. Ten „cud inżynierski” i triumf przemysłowy symbolizowały zwycięstwo (zachodniego) człowieka nad zróżnicowanym geologicznie krajobrazem wodospadów St. Anthony Falls [Anfinson].

W eseju *On the Uncompromising Hand: Remembering Spirit Island* Carlson spekuluje na temat historii tworzenia pierwszych szkiców architektonicznych, które przedstawiały konstrukcję Upper St. Anthony Lock and Dam. Artystka tworzy symboliczny portret rysownika pracującego w latach 50. XX wieku nad szkicami nowych budowli przemysłowych, które w nieodwracalny sposób wpłynęły na bieg rzeki i jej ekosystem. W ten sposób Carlson ukazuje polityczny kontekst tworzenia wizualizacji, które będą mieć wpływ na dewastację terenów, zanikanie kultur czy tradycji, a także mogą prowadzić do dominacji jednych społeczności nad innymi. Autorka *The Uncompromising Hand* studiuje wymazywane obrazy przeszłości i podkreśla znaczenie podtrzymywania wiedzy o nich dla ochrony środowiska i projektowania przyszłości [254].

Projekty Carlson ujawniające związek przemian środowiskowych z historią globalnej kolonizacji odwołują się do metodologii i teorii dekolonialnych. Reprezentujący je badacze sprzeciwiają się uniwersalistycznym, eurocentrycznym, modernistycznym modelom wytwarzania wiedzy [Quijano; Grosfugel; Mbembé] i proponują w ich miejsce podejście pluriwersalne, które dopuszcza

istnienie wielu ontoepistemologii komunikujących się wzajemnie [Grosfugel; Mendoza]. Zobrazowane na powyższych przykładach włączanie różnych podejść badawczych, odnoszących się do teorii dekolonialnych i wywodzących się z paradygmatów zachodnich, stanowi próbę stworzenia takiej pluriwersalnej przestrzeni.

W poznawaniu działań zaistniałych zarówno poprzez modyfikację ekosystemów rzeki, jak i podczas projektowania alternatywnych wizji przyszłości znaczącą rolę odgrywa spekulacja. Charakter spekulatywny dotyczy eksperymentów prowadzonych przez społeczności zachodnie, jakie ujawniają się w próbach zapanowania człowieka nad „siłami natury” oraz działań, które usiłują odwrócić destrukcyjne zmiany środowiskowe, odwołujące się do przeszłych, przyszłych i aktualnych procesów i wydarzeń: geologicznych, kulturowych, historycznych i społecznych. Właściwe zdefiniowanie pojęcia spekulacji i odniesienie go do konkretnych tradycji myślowych wydaje się zatem kluczowe w próbach wytwarzania nowych rzeczywistości. W projekcie „Mississippi...” spekulowanie opiera się na poszukiwaniu połączeń danych makroskopowych z wiedzą usytuowaną, która dotyczy określonych miejsc, społeczności, historii i kultur. Mocną stroną projektów, takich jak te zrealizowane przez Carlson, jest ich zaangażowanie w problemy określonych społeczności.

Feral Atlas jako próba przeniesienia teorii nowomaterialistycznych na medium cyfrowe

Platforma cyfrowa Feral Atlas: The More-than-Human Anthropocene to efekt pięcioletniego projektu kuratorskiego Anny Lowenhaupt Tsing, Jennifer Deger, Aldera Kelemana Saxeny i Feifei Zhou, realizowanego w ramach rezydencji w Aarhus University Research on the Anthropocene. Do udziału w nim zaproszono ponad 100 naukowców, humanistów, artystów i przedstawicieli rdzennych społeczności. Feral Atlas stanowi próbę przeniesienia krytycznych rozważań teoretycznych nad antropocenem na medium cyfrowe. Architektura platformy dopasowana została do opracowanych wcześniej ram koncepcyjnych, które zgodnie z założeniem twórców mają się rozwijać dzięki użytkownikom wybierającym indywidualne sposoby poruszania się po niej. W odróżnieniu od praktyk realizowanych w ramach humanistyki cyfrowej - które z reguły wychodzą od archiwów czy zbiorów danych - twórcy Feral Atlas rozpoczynając projekt nie dysponowali żadnym materiałem cyfrowym. Projektowana przez nich platforma miała poszerzać obszar badań transdyscyplinarnych

odnoszących się do antropocenu i stwarzać nowe pole do dyskusji wykraczających poza świat akademicki [Deger]. Feral Atlas jest przestrzenią humanistycznych spekulacji na temat możliwości wytwarzania nowych projektów, sposobów edukacji czy nawet społeczności naukowych, opierających się na badaniach transdyscyplinarnych i wykraczających poza rzeczywistość akademicką. Duże znaczenie ma aspekt wizualny platformy, zaprojektowanej niejako w służbie krytycznej analizy prezentowanych treści. Ręcznie malowane ilustracje, mapy stworzone na podstawie danych satelitarnych, diagramy, wykresy i raporty naukowe, projekty artystyczne, nagrania wideo i dźwiękowe tworzą multiperspektywiczny krajobraz antropocenu. Kolorowe wizualizacje kontrastują z niepokojącym charakterem prezentowanych treści.

Nazwa Feral Atlas nawiązuje do sytuacji, w których jednostki, przekształcane w ramach infrastruktur powstałych za pośrednictwem działalności człowieka, wymykają się ludzkiej kontroli. Owe „dzikie” aktywności służą jednocześnie przetrwaniu ludzkich i nie-ludzkich przedstawicieli. Reprezentują także negatywne konsekwencje antropocenu, na przykład katastrofy ekologiczne, pandemie, niekontrolowane rozprzestrzenianie się globalne gatunków. Definicja ta bezpośrednio odnosi się do badań antropologicznych Lowenhaupt Tsing, opisanych między innymi w książce *The Mushroom at the End of the World. The Possibility of Living in Capitalist Ruins*. Przywołując przykład grzybów matsutake, badaczka pokazuje pęknięcia w globalnej ekonomii, ekologii i zachodnich systemach wytwarzania wiedzy. Jej koncepcja trzeciej natury reprezentuje wszystko to, czemu udaje się przetrwać w kapitalizmie [VIII].

Feral Atlas prezentuje poszerzone rozumienie geologicznego antropocenu, odnosząc się do krytycznych badań prowadzonych w ramach nauk humanistycznych i społecznych. Wynika z nich, że kolonializm, biała supremacja, kapitalistyczna akumulacja to programy stworzone przez zachodnie, elitarne społeczności, które w największym stopniu przyczyniły się do kryzysu ekologicznego. Projekt wykracza poza rozważania krytyczne na ten temat i próbuje wdrażać strategie praktyczne. Bada ponadto relacje między ludzkim i nie-ludzkim życiem. Koncentrując się na zjawiskach obejmujących okres ostatnich 500 lat, ukazuje wpływ praktyk kolonialnych i przemysłowych na zmiany środowiskowe. Zamiast spekulować na temat wizji końca świata, ludzkości, planety, autorzy projektu zachęcają do snucia historii dotyczących poszczególnych efektów usytuowanego „zdziczenia”.

Nawiązując do metodologii dekolonialnych, praktyk nie-białych i rdzennych społeczności, Feral Atlas zwraca uwagę na niepewność przyszłych wydarzeń i konieczność spekulowania o alternatywnej rzeczywistości, w której uda się przetrwać największy kryzys.

Przemieszczanie się po platformie jako praktyka spekulatywna

Feral Atlas oferuje trzy podstawowe osie analizy momentów i miejsc realizowania przemysłowych i imperialnych projektów, w których ujawnia się „zdziczenie” antropocenu. Te hasła kluczowe: Detonatory (Detonators), Wywrotki (Tippers) oraz Zdziczałe Cechy (Feral Qualities) antropocenu – przywodzą na myśl elementy infrastruktury [Feral Atlas].

Detonatory antropocenu (Inwazja, Imperium, Kapitał, Przyspieszenie) odnoszą się do pojęcia infrastruktury jako elementu procesów historycznych, rozumianych w sposób nielinearny. Nawołują do badania technicznych aspektów infrastruktur antropocenu w odniesieniu do politycznych projektów związanych z określonymi sposobami postrzegania świata. Wywrotki służą przyglądaniu się radykalnym zmianom wywołanym za pośrednictwem infrastruktury – przykładem mogą być plantacje powstałe w efekcie wycinki lasów czy wymieranie niektórych gatunków spowodowane masowym rozprzestrzenianiem się upraw monokulturowych. Wywrotki to jednosylabowe czasowniki oznaczające typ pracy wykonywanej w ramach infrastruktury. Zdziczałe Cechy określają sposoby życia nie-ludzkich bytów w relacjach z infrastrukturą. Symbolizują takie zachowania jednostek, które kształtują się w wyniku intensywnych, masowych procesów zachodzących za sprawą człowieka.

Pierwszy ze sposobów poruszania się po platformie należy rozpocząć od wyboru na ekranie głównym ruchomego obiektu graficznego – na przykład klikając obiekt podpisany jako Morski Plastik, użytkownik przenosi się na stronę prezentującą akwarelowy obraz przeplatających się ze sobą krajobrazów wodnych i lądowych naznaczonych ludzką interwencją. Po kliknięciu wybranego punktu wizualizacji graficznej użytkownik przechodzi dalej i poznaje projekty artystyczne, raporty terenowe, eseje, a także przypisane tematami Wywrotki i Cechy. Powrót na stronę główną nie daje gwarancji, że poprzednio wybrany obiekt pojawi się ponownie na ekranie, dlatego trudno jest powtórzyć pierwotnie wybraną ścieżkę. Ta metoda pozwala na nieograniczone poszukiwanie połączeń pomiędzy pozornie niezwiązanymi ze sobą zjawiskami.

Drugi sposób w mniejszym stopniu opiera się na przypadkowych wyborach i dostosowany jest do użytkowników, którzy potrzebują dostępu do całego materiału zgromadzonego na platformie. Wybierając klucz w lewym rogu ekranu, użytkownik przenosi się do pełnej listy dostępnych treści: raportów terenowych, esejów naukowych, map, wymienionych kolejno Detonatorów, Wywrotek i Cech, manifestów, animowanych obiektów widocznych na stronie głównej, informacji o projekcie, jego założeniach teoretycznych, przykładach współpracy artystycznej oraz do zakładki poświęconej edukacji. Ta ostatnia zawiera propozycje sylabusów, gotowych kursów i ćwiczeń z wykorzystaniem platformy.

Obydwie metody unikają linearnych narracji i nie prezentują pełnej bazy danych. Jednocześnie zmuszają do podejmowania indywidualnych podróży wewnątrz infrastruktury „zdziczalego” antropocenu. Interakcja z platformą nie przebiega w oczywisty sposób, wymaga czasu, oswojenia się z medium i poznania mechanizmów, jakie oferuje. Podobnie jak *Mississippi. An Anthropocene River*, *Feral Atlas* przeznaczony jest głównie dla odbiorców mających wiedzę w zakresie teorii i praktyk, do których odwołuje się platforma. Poruszanie się po niej pozwala spekulować na temat nowych relacji pomiędzy jednostkami, procesami zachodzącymi w różnych skalach i czasie. Porusza też nowe kwestie, sposoby zdobywania wiedzy projektowanej w interakcjach pomiędzy użytkownikiem, tekstem, wizualizacjami, pojęciami i osiami analitycznymi. *Feral Atlas* prezentuje proces kreowania rzeczywistości, a dostęp do niego ma każdy internauta zainteresowany poznaniem nowych metod badań nad zjawiskami klimatycznymi, który ma odpowiednie zaplecze teoretyczne, doświadczenie praktyczne i kompetencje pozwalające zrozumieć treści, odniesienia i wizualizacje dostępne na platformie.

Zakończenie

Prezentowane powyżej platformy cyfrowe stanowią nieliniarną przestrzeń gromadzącą różnego typu informacje, dokumentację praktyk badawczych i artystycznych, które koncentrują się na problemach kryzysu klimatycznego. Wykraczają poza ramy określonych dyscyplin i dziedzin naukowych, włączają podejścia epistemiczne reprezentowane przez marginalizowane społeczności, a także wskazują na relacje ludzi z nie-ludzkimi jednostkami i procesami. Poruszanie się po wspomnianych platformach może stanowić dla użytkowników podstawę do łączenia ze sobą pozornie niezwiązanych zjawisk, które wzajemnie się współtworzą i składają

się na pluriwersalne, dynamiczne i jednocześnie usytuowane w określonych kontekstach rzeczywistości. Wytwarzanie nowych światów jest możliwe między innymi dzięki praktykom spekulatywnym. Prowokują one spotkania grup reprezentujących różne sposoby bycia w świecie i postrzegania go oraz udostępniają narzędzia służące analizowaniu nie tylko pytań i hipotez badawczych, ale również wyników prowadzonych badań w określonych przestrzeniach politycznych, społecznych i kulturowych.

Obydwa projekty starają się przenieść dyskursy nowomaterialistyczne i dekolonialne na medium cyfrowe, aby umożliwić odbiorcom interaktywny sposób poznania i praktykowania teorii. Chociaż nie są skierowane wyłącznie do przedstawicieli społeczności akademickich, poruszanie się po nich wymaga specjalistycznej wiedzy o prezentowanych zjawiskach.

Scharakteryzowane przeze mnie w artykule praktyki spekulatywne stanowią metodę, za której pomocą możliwe jest przywracanie wiedzy i informacji usuniętych z kolonialnych systemów wytwarzania wiedzy. Dzieje się tak chociażby w pracach Andrei Carlson zrealizowanych w ramach „*Mississippi. An Anthropocene River*”. Eksperymenty spekulatywne towarzyszą samemu procesowi tworzenia i rozwijania platform cyfrowych. Te nie są zakończonymi projektami, lecz otwartymi przestrzeniami, które mogą być rozwijane zarówno przez twórców, jak i użytkowników. Tych drugich autorzy projektów zachęcają do samodzielnych eksperymentów ze zgromadzonym materiałem: ich efektem może stać się odkrycie nowych relacji czy znalezienie podstaw dla dalszych badań transdyscyplinarnych.

Kluczowym elementem potrzebnym dla funkcjonowania i rozwoju wymienionych wyżej projektów jest współpraca ze społecznościami marginalizowanymi w kolonialnych hierarchiach. „*Mississippi: An Anthropocene River*” angażuje zarówno rdzenne praktyki skoncentrowane na problemach określonych społeczności, jak i koncepcje wyrosłe z zachodnich tradycji badawczych. *Feral Atlas* w mniejszym stopniu podejmuje podobne próby, oferuje jednak szeroki dostęp do badań, działań artystycznych i edukacyjnych możliwych do odkrywania i łączenia ze sobą w dowolny sposób. Żadna z platform nie zawiera jednak informacji na temat sposobów nawiązywania współpracy z lokalnymi społecznościami reprezentującymi inne niż zachodnie podejścia epistemiczne. Jest to o tyle istotne, że obydwa projekty odnoszą się do koncepcji antropocenu, która wywodzi się z nauk

geologicznych, usytuowanych wyraźnie w zachodnich metodologiach i tradycjach badawczych. Reprezentuje ona zachodnie koncepcje czasu, terminologię, sposoby prowadzenia badań i postrzegania rzeczywistości, stojące nierzadko w sprzeczności z metodologiami dekolonialnymi [Smith]. Zarówno "Mississippi: An Anthropocene River", jak i Feral Atlas związane są także z europejskimi i północnoamerykańskimi instytucjami. Nawet jeśli wziąć pod uwagę ich eksperymentalną, otwartą formułę, trudno nie zadać sobie w tym miejscu pytania o udział rdzennych, lokalnych społeczności w tworzeniu ram teoretycznych i pojęciowych dla projektów oraz warunków udziału poszczególnych ich reprezentantów w tych przedsięwzięciach.

Platformy te należą do pierwszych realizowanych przez zachodnie instytucje akademickie, które oferują tak szerokie pole do prowadzenia badań wykraczających poza ramy naukowe. Eksperymentem spekulatywnym wykorzystującym projekty artystyczne, informacje i wiedzę zgromadzoną na stronach internetowych powinny jednak towarzyszyć szczególna uważność i szacunek wobec różnych perspektyw, historii i tradycji, które składają się na ich powstanie. Nowe ontologie wytwarzane w humanistyce i naukach społecznych, na które odpowiedzią mogą być praktyki spekulatywne, uczą bowiem, że „wybór nie jest tylko epistemologiczną operacją poznawczą, ale z konieczności również uwikłanym, usytuowanym uczestnictwem w zmienianiu zbiorowości” [Nowak 155]. Świadomość tego powinna towarzyszyć twórcom i użytkownikom platformy na każdym etapie prób spekulowania na temat nowych rzeczywistości.

Lista prac cytowanych

- Anfinson, John O. "Spiritual Power to Industrial Might. 12,000 Years at St. Anthony Falls". *Minnesota History*, vol. 58, no. 5/6, 2003, pp. 252-268.
- "Anthropocene Working Group". *Anthropocene Curriculum*, <https://www.anthropocene-curriculum.org/project/anthropocene-working-group>.
- Barad, Karen. "After the End of the World: Entangled Nuclear Colonialisms, Matters of Force, and the Material Force of Justice". *Theory & Event*, vol. 22, no. 3, 2019, pp. 524-550.
- Bińczyk, Ewa. *Epoka człowieka. Retoryka i marazm antropocenu*. Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 2018.
- Bratton, Benjamin. "»The New World Order« for Planetary Governance". *Strelkamag*, 3 Mar. 2021, https://strelkamag.com/en/article/new-world-order-for-planetary-governance?fbclid=IwAR1_X1KgJ05ppcBl78i79WGFKS08sW8pixfVQg3OnSXakm3x2p2fja69Tk.
- Chaberski, Mateusz. "Od Bauhausu do sztuki zamglonego antropocenu: Ćwiczenie z fabulacji spekulatywnej". *Sztuka i Dokumentacja*, no. 23, 2020, pp. 43-48.
- Chandler, David, and Julian Reid. *Becoming Indigenous: Governing Imaginaries in the Anthropocene*. Rowman & Littlefield, 2019.
- Coombs, Geoffrey, et al., editors. *Undesign: Critical practices at the intersection of art and design*. Routledge, 2018.
- Crutzen, Paul J., and Eugene F. Stoermer. "The Anthropocene". *Global Change News*, vol. 41, 2000, pp. 17-18.
- Deger, Jennifer. "A Digital Humanities Experiment". *Feral Atlas: The More-Than-Human Anthropocene*, Stanford University Press, 2021, <https://feralatlus.supdigital.org/index?text=jennifer-deger-a-digital-humanities-experiment&type=essay&cd=true>.
- Edwards, Paul N. "Meteorology as infrastructural globalism". *Osiris*, vol. 21, 2006, pp. 229-250.
- Feral Atlas. The More-than-Human Anthropocene*. <https://feralatlus.supdigital.org/>.
- Grosfugel, Ramon. "Decolonizing Post-Colonial Studies and Paradigms of Political-Economy: Transmodernity, Decolonial Thinking, and Global Coloniality". *Transmodernity: Journal of Peripheral Cultural Production of the Luso-Hispanic World*, vol. 1, no. 1, 2011, <https://escholarship.org/uc/item/21k6t3fq>.
- Haraway, Donna. "Situated knowledges: the science question in feminism and the privilege of partial perspective". *Feminist Studies*, vol. 14, no. 3, 1988, pp. 575-599.
- . *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene*. Duke University Press, 2016.
- Jelewska, Agnieszka. "Metafory i narzędzia planetarnej kolonizacji. Od pierwszego globusa do Earth System Science". *Prace Kulturoznawcze*, vol. 2-3, no. 23, 2020, pp. 15-28.
- Lowenhaupt Tsing, Anna. *The Mushroom at the End of the World. On the Possibility of Life in Capitalist Ruins*. Princeton University Press, 2015.
- Mahony, Mathew, and Georgina Endfield. "Climate and colonialism". *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, vol. 2, no. 9, 2018, pp. 1-16.
- Mbembe, Achille. *Decolonizing Knowledge and the Question of the Archive*. WiSER, 2015, <http://wiser.wits.ac.za/system/files/Achille%20Mbembe%20-%20Decolonizing%20Knowledge%20and%20the%20Question%20of%20the%20Archive.pdf>.
- Mendoza, Breny. *Coloniality of Gender and Power. From Postcoloniality to Decoloniality*. Edited by Lisa Disch, Mary Hawkesworth, *The Oxford Handbook of Feminist Theory*, Oxford University Press, 2016, pp. 100-121.
- "Mississippi. An Anthropocene River". *Anthropocene Curriculum*, <https://www.anthropocene-curriculum.org/project/mississippi>.
- Moffat, Luke. "Putting speculation and new materialisms in dialogue". *Palgrave Commun*, vol. 5, no. 11, 2019, pp. 1-5.

- Nowak, Andrzej W. "Ciężar wyboru, złożoność świata i jej redukcja. Gra w Go/Weiqi jako praktykowanie »metafizyki empirycznej«". *Avant: Trends in Interdisciplinary Studies*, vol. 8, no. 3, 2017, pp. 131-158.
- Olesiejuk, Oliwia. "Decolonizing Visuality: The Artistic and Social Practices of Andrea Carlson". *JOLMA The Journal for the Philosophy of Language, Mind and the Arts*, vol. 2, no. 1, 2021, pp. 239-257.
- Quijano, Annibal. "Coloniality of Power and Eurocentrism in Latin America". *International Sociology*, vol. 15, no. 215, 2000, pp. 215-232.
- Schellnhuber, Hans, J. "'Earth system' analysis and the second Copernican revolution". *Nature*, vol. 402, 1999, pp. 19-23.
- Smith, L.T. *Decolonizing Methodologies. Research and Indigenous Peoples*. Zed Books, 2002.
- Stengers, Isabelle. *Science Fiction to Science Studies*. Edited by Steven Meyer, Cambridge University Press, 2018, pp. 25-42.
- Yusoff, Kathryn. *A Billion Black Anthropocenes or None*. University of Minnesota Press, 2018.
- Zalasiewicz, Jan, et al. "When Did the Anthropocene Begin? A Mid-Twentieth Century Boundary Level is Stratigraphically Optimal". *Quaternary International*, vol. 5, no. 383, 2015, pp. 196-203.

Abstract

The Role of Speculation in the Production of Knowledge Relating to the Climate Crisis: An Example of Two Interactive Digital Platforms

Oliwia Olesiejuk

This article focuses on two transdisciplinary projects: "Mississippi. An Anthropocene River" and "Feral Atlas. The More-than-Human Anthropocene." Their aim is to explore new methods of knowledge production and educational practices in relation to global environmental crises. Research and field re-ports, artistic and activist initiatives, seminars, discussions led by researchers from the sciences, hu-manities, social sciences, but also representatives of indigenous communities, are presented on interac-tive digital platforms. They constitute a media phenomenon and are based on various ways of interac-tion with the user. They offer tools that allow one to go beyond the Western European philosophical methodologies and be open to new ways of telling stories about reality. The author analyzes the pro-jects, considering the contents presented on both platforms and their structure, while referring to the philosophical concepts with which their creation was associated (new materialism, anti-colonial theo-ries). This article aims to define what speculation is and what it allows for in contemporary humanities, in which the incorporation of methods and approaches of indigenous and marginalized communi-ties plays an important role. It also answers questions about who such endeavors are aimed at.

keywords: Anthropocene, decolonial theory, new materialism, digital humanities, speculative design, climate cri-sis